

Článek obsahuje hlavní myšlenky uvedené ve stati Jamese J. Wirtze *Theory of Surprise* uveřejněné ve sborníku *Paradoxes of Strategic Intelligence*, vydaném u Frank Cass Publishers, Londýn 2003.

Předpisy a polní řády všech armád nejen doporučují, ale přímo ukládají velitelům všech stupňů používat překvapení ve všech druzích boje a uvádějí metody pro jeho dosažení. Článek obsahuje poznatky o teorii překvapení, jíž bylo dosud v literatuře věnováno málo místa.

Teorie překvapení vysvětluje,

- ❑ proč se státy snaží překvapit svoje protivníky diplomatickými nebo vojenskými akcemi,
- ❑ proč přitom mají úspěch a
- ❑ jak jim překvapení napomáhá dosáhnout jejich cílů.

Teorie překvapení hledá odpovědi na tyto otázky:

- ❑ Proč se státy, nestátní aktéři nebo jednotlivci snaží překvapit svoje protivníky?
- ❑ Proč mají často úspěch?
- ❑ Jak překvapení ovlivňuje vzájemné strategické interakce a soupeření, v nichž je chováním obou stran určován výsledek?
- ❑ Proč mají některé překvapivé akce pozoruhodný úspěch jen proto, aby nakonec skončily katastrofou pro stranu, která měla na počátku výhodu překvapení?
- ❑ Jestliže můžeme vysvětlit překvapení, můžeme mu také předem zabránit?
- ❑ Je možno namítnout, že je nemožné sestavit takové mocné (v tom smyslu, že platí pro osoby, firmy, armády a státy) a stručné (z hlediska počtu kauzálních faktorů které vysvětluje) vysvětlení vzhledem k mnoha problémům, které často matou toho, kdo se chce vyhnout překvapení.

Jádrem problému jsou limity lidského poznání, které omezují schopnost předvídat neočekávané anebo nové, zvláště když budoucnost neodpovídá našim existujícím analytickým koncepcím, názorům anebo předpokladům. Typické faktory jako klamání nebo nepříznivý poměr signál-šum komplikují zpravodajskou analýzu a sestavení konečného hodnocení.

Úsilí o vyloučení překvapení může být ztěžováno soupeřením skupin a hierarchií, skupinovým myšlením, úctou k organizačním preferencím anebo organizační kulturou sestavující „líbivé zpravodajské údaje“, neboli samotnou byrokracií. Každý případ překvapení souvisí s jedinečným souborem okolností, institucí a osobností. Snahy o překvapení protivníka existovaly v celé historii, avšak dosažení a využití překvapení je vázáno na specifické technické, politické anebo vojenské souvislosti.

Vzhledem k omezenému poznání, zpravodajským selháním a byrokratickým překážkám je nemožné přesně říci, jaká kombinace různých nedostatků napomůže prohnáním protivníkům překvapit jejich oběti. Avšak je možné předpovědět, kdy a proč se taková kombinace usku-

teční a proč mohou být její důsledky pro oběť zhoubné. Rovněž je možno vysvětlit, proč může strana, která dosáhla překvapení, utrpět zhoubnou porážku, jestliže se kombinace zhroutí. Kromě toho je možno rozpoznat úlohu překvapení při asymetrických útocích a za speciálních operací.

Historie překvapení ve válkách a v diplomacii dokazuje, že překvapení je obecným jevem, který může být vysvětlen obecnou teorií.

Teorie překvapení vysvětluje, proč ti, kdož se spoléhají na překvapení, mohou zvítězit v bitvě, avšak zřídka dosáhnou celkového vítězství ve válce. Vysvětluje také způsob, jak zmírnit nebezpečí, že se staneme obětí překvapení v budoucnosti.

Válka jako administrativní problém

Překvapení je často popisováno jako „**násobitel síly**“, který zvyšuje účinnost vlastních sil v boji. Ve všech kulturách a v celé historii vojenské doktríny vybízely vojáky k používání překvapení spolu s jinými násobiteli síly, jako jsou utajení anebo manévry, ve vojenských operacích, protože zvyšují vyhlídky na úspěch a snižují ztráty.

Bojové výhody dané překvapením jsou:

1. Úspěšný nepředvídaný útok usnadní zničení značné části nepřátelských sil za nižší cenu pro útočníka tím, že vyvede silnější obranu psychologicky z rovnováhy a tím dočasně sníží odpor.
2. Početně slabší strana je schopna uchopit iniciativu soustředěním početně větších sil v čase a místě podle vlastní volby, čímž značně zvýší pravděpodobnost, že dosáhne rozhodujícího vítězství.

Překvapení změní válku ve stochastický proces, v němž pravděpodobnost nějaké události může být stanovena s určitou mírou jistoty, nebo řidčeji jako událost, jejíž výsledek může být nejen znám předem, ale také předurčen jednou ze stran konfliktu.

Překvapení doslova přemění válku ze vzájemného strategického působení na problém kalkulace a logistiky. Pravděpodobnost a možnost ovlivňují administrativní otázky a „frikce“ (zmatky války) může narušit každý vývoj, ať v míru nebo za války. Avšak překvapení eliminuje dialektiku války: dosažení vojenského cíle již není znemožňováno protivníkem, od něhož lze očekávat, že udělá vše, co je v jeho moci, aby nám ztížil život. To má velký vliv na vojenské operace. Například délka času potřebného k dosažení a obsazení určitého cíle může být zjištěna jednoduchou kalkulací rychlosti pohybu jednotky po nějaké dálnici. Není nutno brát v úvahu zdržení způsobená zátarasy, zbořenými mosty, dělostřelectvem nebo velkými nepřátelskými jednotkami podél pochodové osy. Bez reagujícího nepřítele, nebo spíše v rozsahu, v němž bylo dosaženo překvapení, se vedení války stává spíše řešením administrativního úkolu.

Doktrína a polní řády všeobecně požadují, aby důstojníci zařazovali překvapení a jiné násobitele síly do vojenských operací. Dokonce i když překvapení ve skutečnosti neexistuje, vojenští plánovači tvrdí, že dosáhli jisté míry překvapení. Je skutečností, že překvapení skutečně poskytuje možnost vítězství ve válce. Ať je překvapení použito na taktickém, operačním nebo strategickém stupni, umožňuje slabším protivníkům uvažovat o operacích, které přesahují jejich možnosti v době války. Ačkoli je překvapení zpravidla věcí míry, když se přiblíží ke svému ideálnímu typu, umožňuje doslova, aby válka pokračovala.

Clausewitz tvrdí, že cena za dosažení překvapení zpravidla převyšuje výhody překvapením dosažené. Teorie překvapení tvrdí, že za ideálních okolností, jichž může být v praxi příležitostně dosaženo, může být dialektika války vyloučena. Jinými slovy, popisuje způsob pro eliminaci odporu prevencí „souboje“, jímž je válka.

Překvapení umožňuje výjimečné způsoby vojenských akcí v boji, protože eliminuje aktivního protivníka z bojiště. Speciální operace nebo přepady úderných jednotek jsou příklady akcí umožněných prvkem překvapení. Úderné jednotky a jiné druhy speciálních sil jsou nehledě na svou proslulost, bojeschopnost a odvalu, lehce ozbrojeny, špatně zásobované a mají všeobecně nižší počty než jejich protivníci. V boji proti zdatným konvenčním jednotkám by byly rychle poraženy. Pro dosažení svých cílů se staly experty v nekonvenčních způsobech dopravy a operací, což jim umožňuje objevit se neočekávanými způsoby a v nepředvídaných časech na neočekávaných místech. Překvapení je klíčovým prvkem všech druhů nekonvenčních operací, protože úderným jednotkám umožňuje dosahovat cílů nebo útočit na objekty bez vážného odporu nebo zcela bez odporu. Překvapení také vytváří silám pro speciální operace příležitost dosahovat strategických účinků. Desítka bojovníků, která se objeví u důležitého střediska velení daleko za nepřátelskými liniemi, může ovlivnit průběh bitvy. Avšak tytéž úderné jednotky mohou mít na průběh konfliktu zanedbatelný vliv, budou-li v rámci divize zasazeny na předním okraji.

Pokud překvapení nevede k naprostému vítězství, je jeho schopnost zvrátit konflikt ve svůj prospěch nepatrná.

Překvapení je vysoce atraktivní, protože jednajícím stranám umožňuje dosáhnout cílů, které by byly zcela mimo jejich dosah, kdyby musely čelit pohotovému a odhodlanému protivníkovi. Překvapení umožňuje jedné straně jednat prakticky bez odporu. Avšak **spoléhat se na prvek překvapení je velmi riskantní**: je nemožné předem zaručit, že k překvapení dojde, nebo z toho důvodu, že účinky překvapení začnou slábnout, a neschopnost dosáhnout překvapení odsoudí operaci k neúspěchu. Silnější protivníci se vždy mohou spoléhat na více předpověditelné strategie ničení pro likvidaci slabších protivníků. Ve skutečnosti silnější protivníci všeobecně nepotřebují překvapit svoje nepřátele. Dávají přednost jejich zastrašování, aby se vzdali, a to jasným oznámením svého záměru bojovat, jestliže protivník nesplní jejich požadavky.

Rizikový paradox a překvapení

Překvapení je atraktivní pro slabší stranu v konfliktu, protože jí umožňuje přemýšlet o rozhodujících akcích proti silnějšímu protivníkovi. Protože však je dosažení překvapení riskantním záměrem a protože umožňuje jednajícím stranám posoudit opatření přesahující jejich možnosti, oběť překvapení často neuvažuje o potenciální situaci vytvořené překvapením jako fantastické. Jinými slovy, dokonce když oběť překvapení zjistí počátky nějakého opatření, bude musit upustit od existujícího předpokladu, že rozvíjející se opatření přesahuje možnosti protivníka, nebo se projeví jako sebevrah. Tato asymetrie ve vnímání toho, co je rozumné a co je riskantní, vytváří paradox, který je jádrem teorie překvapení. Čím větší je riziko, tím méně pravděpodobným se jeví a tím méně riskantním se stane. Ve skutečnosti, čím větší je riziko, tím menším se stane. Existuje přímá vazba mezi záměrem slabší strany použít překvapení a náchylností silnější strany skutečně být překvapena. Naopak, silnější strana nemá záměr použít překvapení a tím se nejen zbavuje důležité vojenské výhody, ale také „hraje nepříteli

do rukou“. Mohlo by se zdát, že slabost je nezbytnou podmínkou pro jednu stranu, aby celou operaci založila na překvapení. Silnější strany nemají v úmyslu riskovat cokoli ve snaze získat překvapení. Avšak silnější strany často doufají, že dosáhnou překvapení a budou z něho mít výhodu. Je pravděpodobnější, že slabší strana v konfliktu povede operace nebo použije strategie, jejichž úspěch vyžaduje prvek překvapení.

Rizikový paradox vytváří vazbu mezi vysvětlujícími úrovněmi analýzy. Podněty ke snaze o překvapení se nalézají na systémové úrovni analýzy, nebo v situaci, v níž se nacházíme. Bez soupeřících stran, bez překvapení, jež se stalo prioritou pro slabší stranu v její snaze o překvapení, nemůže existovat žádné vážné úsilí o riskování všeho ve strategii, která pro úspěch potřebuje překvapení. Avšak překvapení není žádným systémovým nebo strukturálním jevem, nýbrž existuje v mysli oběti.

Překvapení se týká lidského poznání a vnímání a psychologie. Slabší strana má větší zájem o to, aby založila svoje plány na prvku překvapení, zatímco silnější strana má důvod k tomu, aby přehlížela nebezpečí nepřátelského útoku.

Apriorní rozdíl ve vnímání rizika a příležitosti určuje stupeň lidského poznání a psychologie pro vytvoření fenoménu překvapení. Slabší strana je hypnotizována potenciální příležitostí danou překvapením, zatímco silnější straně se nepodaří posoudit možné způsoby činnosti nepřítele na základě náhodného hodnocení, protože je zaměřena na odhady válečných schopností protivníka. Tento kognitivní rozdíl, například, určuje stupeň pro použití utajení a klamání. Pro slabší stranu je relativně snadné utajit informaci před protivníky, kteří ji nehledají, nebo zmást protivníky tím, že jim je podsunuta informace potvrzující jejich realističtější očekávání toho, co je ve válce možné. Klamné operace mají zpravidla značný pozitivní výsledek a nikdy neselhávají. Kromě toho, jestliže přesná informace dospěje k oběti posuzující, co mohlo uniknout, je pravděpodobné, že bude zamítnuta jako fantastická nebo nevěrohodná vzhledem k reálným údajům o situaci.

Prevence překvapení

Pro prevenci překvapení musí oběť vyřešit několik problémů:

- musí zvítězit nad snahami protivníka o utajení a klamání,
- musí předvídat, jak slabší strana může očekávat dosažení smělých ambiciózních cílů za pomoci překvapení,
- musí předvídat, že strategie protivníka může být zatížena chybami opominutí nebo autority, nebo přinejmenším nadměrně optimistickým názorem na vyhlídky úspěchu.

Toto vše musí být vykonáno, i když jsou analytici a politici oslepeni svými vlastními předpoklady a teoriemi o tom, jak by měl konflikt probíhat, a vnímáním zkresleným jejich konzervativním názorem na bojiště. Je nesnadné si představit možnost, že protivník zahájí asymetrické útoky, a to vzhledem k nesnadnosti odhalit slabá místa vlastních sil anebo strategií. Nejsou-li k dispozici přesvědčivá data, je pravděpodobné, že vzniknou *zrcadlové představy*, tj. že dojde k používání vlastních preferencí, kultury a strategie k vysvětlení chování protivníka.

Selhání překvapení

Mnohé bylo napsáno o selháních zpravodajství, avšak málo bylo napsáno o selhání překvapení. Badatelé se zaměřovali na úspěšné překvapení na operační úrovni války, nikoli na účinek překvapení pro dosažení celkového vítězství. Překvapivé útoky často mají pozoruhodné dočasné anebo místní výsledky, avšak překvapení zřídka vyhrává války. Úspěšné operační překvapení může dokonce urychlit porážku mobilizací sil oběti nebo spotřebováním nedostatkových prostředků bez dosažení rozhodujícího vítězství. Dokonce i když se překvapením dosáhne příznivých strategických výsledků, může být cena neobvykle vysoká a události na bojišti se nevyvíjejí podle plánu. Otřes způsobený překvapením, nikoli dočasné vyloučení dialektiky války, napomáhal dosáhnout vítězství. Avšak politický šokový účinek je řídký a v mnoha případech byl nepředpokládaným, i když vítaným účinkem neúspěšného vojenského útoku. Protože důsledky překvapení mohou změnit politickou rovnováhu v konfliktu, jsou často nepředvídané a nezamýšlené stranou, která uchopila iniciativu.

Jestliže je překvapení přímým násobitelem síly, může někdy působit jako **násobitel odporu**. Strana, která dosáhne překvapení, může dosáhnout bodu vyvrcholení útoku a tím dosáhnout velkého místního vítězství, aniž by bylo dosaženo vrcholného bodu vítězství a tím urychlena porážka ve válce.

Překvapivé útoky často skončí vážným neúspěchem, protože se strana, která uchopila iniciativu, v kalkulacích dopustila chyb několika způsobů. Ti, kdož přemýšlejí o překvapení, mohou správně hodnotit, že překvapení je nutné pro dosažení jejich vojenských cílů, a přitom zjistí, že úspěšný překvapivý útok podkopává politickou anebo morální základnu jejich tažení.

Ti, kdož zahajují útok často nechápou, že překvapení může maximalizovat účinek určitého úderu, avšak že dokonce velmi úspěšný překvapivý útok musí být integrován do celkové strategie pro vítězství ve válce. Úspěšné překvapení může znemožnit, aby útočník dosáhl bodu vyvrcholení vítězství ve válce, protože způsobí, že silnější oběť se plně zapojí do bitvy.

K selháním dochází také proto, že slabší strana nesprávně kombinuje cíle a míru, trvání a účel rozvratu silnějšího protivníka. Útočník může dosáhnout překvapení, avšak nikoli na dostatečně široké frontě a na dostatečně dlouhou dobu, což protivníkovi dovolí soustředit převahu sil ke zmaření útoku. Když se účinky překvapení začínají ztrácet, slabší strana riskuje, že bude nadměrně rozčleněna a nebude mít bojové síly potřebné ke zvládnutí ústupu bojem.

Když není překvapení spojeno s určitým zdrcujícím úderem anebo s celkovou strategií pro dosažení vítězství v konfliktu, často zhorší situaci slabší strany a urychlí její porážku ve válce.

Často operace, které se a priori zdají být nesmyslné, i když jsou podporovány prvkem překvapení, ve skutečnosti jako nesmyslné skončí.

Překvapení selhává, protože vede slabší stranu v konfliktu ke snaze dosáhnout cílů, které ve skutečnosti přesahují její možnosti, nebo k tomu, že zapomene, že když účinky překvapení pominou, dialektika války se navrátí s odvetou.

Závěry: Budoucnost překvapení

Pokud jde o budoucnost překvapení, pesimisté tvrdí, že selhání zpravodajství jsou nevyhnutelná. Oběti překvapení často měly možnost odvrátit pohromu, avšak kognitivní, správní

anebo politická omezení nebo patologie jim zabránily těchto příležitostí využít. Přesné signály o hrozícím útoku mohou být zpravodajskými kanály zjištěny, jakmile k překvapení dojde. Někteří lidé dokáží tyto signály rozpoznat. Zpravodajští „opozičníci“, tj. jednotlivci, kteří plavou proti analytickému nebo politickému proudu, často vydávají přesné výstrahy dříve než nastane pohroma, aby byli ignorováni svými spolupracovníky – zpravodajskými analytiky – anebo politiky.

Teorie překvapení naznačuje, že to je počáteční kognitivní rámec vytvořený relativní mocenskou situací stran v konfliktu, co vytváří základnu pro vznik překvapení. Jinými slovy, jestliže silné strany začnou nazírat na konflikt z perspektivy slabší strany, zatímco slabí aktéři mají na mysli dialektiku války, bude překvapení méně pravděpodobné.

Teorie překvapení také naznačuje, že je k dispozici přinejmenším „teoretická“ cesta ke snížení pravděpodobnosti, že k pokusu o překvapení dojde, anebo že překvapení bude mít úspěch.

Nelze očekávat, že překvapení lze v budoucnu předejít. Avšak teorie překvapení může rozpoznat, kdy k němu pravděpodobně dojde, kdo bude pravděpodobně považovat prvek překvapení za atraktivní jako základ politiky anebo strategie a kdo bude pravděpodobně jeho obětí. **Umění nyní spočívá v operačním využití teorie překvapení.**

(-nas-)

Kromě závěru Zprávy o stavu realizace reformy ozbrojených sil ČR bude základním podkladem pro směřování dalšího rozvoje rezortu MO připravovaná Dlouhodobá vize rezortu MO do roku 2020 až 2025. Vize bude rozpracována v novelizované Směrnici ministra obrany pro rozvoj a činnost. Tato směrnice bude iniciovat plánovací cyklus na roky 2009 až 2014, v rámci něhož bude naplánován další průběh reformy v nově vzniklých zdrojových podmínkách.

V souvislosti se zahraničním působením AČR je třeba dále pracovat na jejích expedičních schopnostech s cílem zvýšit využitelnost jednotek tak, aby ČR v duchu svých nejlepších vojenských tradic mohla nést svůj díl břemene za společně hájené zájmy a hodnoty společenství, jehož je nedílnou součástí. Orientujeme se v tom závazkem, který jsme učinili v rámci NATO, a to dosáhnout průběžného stálého nasazení 8 % sil a expediční nasaditelnosti 40 % sil.

Současně se vzrůstajícím významem stabilizačních operací a poválečné obnovy je nutné rozvíjet rekonstrukční schopnosti nasazených sil. Za tímto účelem budeme posilovat koordinaci mezi příslušnými rezorty zapojenými do rekonstrukčního úsilí a zahraniční rozvojové pomoci a spolupráce ČR.

*Z vystoupení ministra obrany Jiřího Šedivého
na velitelském shromáždění 4. a 5. prosince 2006*